

УДК 373.98

Дзюбак К. М., кандидат економічних наук, головний судовий експерт Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

FEATURES OF THE STUDY OF ELECTRONIC DOCUMENTS DURING FORENSIC ECONOMIC EXAMINATIONS

Анотація. Статтю присвячено особливостям дослідження електронних документів при проведенні судово-економічних експертиз. Розглянуто законодавче визначення поняття «електронний документ». Наведено особливі ознаки, які мають містити електронні документи як об'єкти дослідження судово-економічних експертиз. Запропоновано внести зміни та доповнення до чинних законодавчо-нормативних актів, які регулюють судово-експертну діяльність в Україні.

Ключові слова: судово-економічна експертиза, документ, електронний документ, носій інформації, експерт-економіст.

Abstract. The article is devoted to the features of the study of electronic documents during forensic economic examinations. The legislative definition of the term «electronic document» is considered. The special features which should contain electronic documents as objects of research of forensic economic examinations are resulted. It is proposed to make changes and additions to the current laws and regulations governing forensic activities in Ukraine.

Key words: forensic economic examination, document, electronic document, information carrier, expert-economist.

Електронні документи та електронний документообіг посідають особливе місце в сучасній юриспруденції та криміналістиці, а отже, й при проведенні судово-економічних експертиз, оскільки електронні документи є об'єктами дослідження фінансово-господарської діяльності фізичних і юридичних осіб та взаємовідносин, що виникають між ними в суспільстві. Переважання використання електронних документів й електронного документообігу над використанням паперових документів яскраво виявляється під час пандемії, коли на «цифру» орієнтовані методики дослідження або доказування. Це означає, що фактичні дані та обставини, що мають значення для кримінального провадження чи справи, фіксуються, зберігаються в цифровій, електронній формі. Тому електронні докази дедалі частіше стають предметом дослідження під час розгляду справ у судах різних юрисдикцій та є об'єктами дослідження судово-економічної експертизи.

Судово-економічна експертиза при дослідженні операцій, пов'язаних з електронними документами, використовує законодавчі акти, якими регулюються ці

операції. Зокрема, Конституцією України, процесуальними кодексами України, Законами України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні довірчі послуги», «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», «Про обов'язковий примірник документів», «Про Національний архівний фонд та архівні установи», «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про інформацію», «Про державну таємницю», «Про зв'язок», «Про телекомунікації», а також іншими нормативно-правовими актами [1].

Проте профільні законодавчо-нормативні акти, якими регулюється судово-експертна діяльність в Україні, зокрема щодо призначення та проведення судово-економічних експертиз, не містять чіткої позиції стосовно електронних документів. Йдеться про Закон України «Про судову експертизу» [2], Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [3] і Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз й експертних досліджень [4]. Зазначене вище викликає дискусійність та неоднозначність у підходах дослідження електронних документів при проведенні судово-економічних експертиз.

Так, відповідно до п. 3.3 розділу III Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [4], *«якщо ведення бухгалтерського та податкового обліку здійснювалось в електронному вигляді, експерту надаються реєстри бухгалтерського та податкового обліку в роздрукованому вигляді, обов'язково завірені в установленому порядку. Додатково вони можуть бути надані на вимогу експерта на електронних носіях інформації, у формі, придатній для сприймання змісту людиною, та систематизованими в хронологічному порядку (за відповідними періодами). Для проведення дослідження необхідно надати оригінали документів або належним чином завірені їх якісні копії. Документи мають бути систематизованими в хронологічному порядку (за відповідними періодами), підшитими, прошнурованими та пронумерованими»*. З цієї норми нормативного документа випливає, що експертам-економістам для проведення судово-економічних експертиз у будь-якому разі необхідно надати паперовий варіант документа, незважаючи на те, яким шляхом та в якій формі його було початково створено. Наскільки ця норма корелює із законодавчо закріпленими організаційно-правовими засадами використання електронних документів в Україні, розглянемо нижче.

Для повного розуміння сутності поняття «електронний документ» вважаємо необхідним звернутися до його визначення, яке наведене в Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» [5]. Так, у ст. 5 цього Закону знаходимо, що *«електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних,*

включаючи обов'язкові реквізити документа. Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною». Статтею 6 цього Закону визначено, що створення електронного документа завершується його підписанням – накладанням електронного підпису. А ст. 7 цього самого Закону розкриває, що вважається оригіналом електронного документа: «оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа.

Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу. Оригінал електронного документа повинен давати можливість довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством; у визначених законодавством випадках може бути пред'явлений у візуальній формі відображення, у тому числі в паперовій копії. Електронна копія електронного документа засвідчується в порядку, встановленому законом. Копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством».

Також згідно із Законом України «Про електронні довірчі послуги» [6] електронний документ – це документ, який містить обов'язкові дані, включаючи обов'язкові реквізити документа. Оригіналом електронного документа вважають електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису.

Отже, законодавець передбачив, що електронні документи становлять собою оригінали документів, можуть мати форму копії в разі зміни електронної форми на візуальну (паперову). Головною особливістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія, який є лише способом збереження інформації та має значення тільки в разі, якщо електронний документ є речовим доказом. Один і той же електронний документ може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм

змістом примірники електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом та датою створення. Така позиція висвітлена в постанові Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 25 січня 2021 р. в справі № 236/4268/18, провадження № 51-3124км20 [7]. Щодо копій електронних документів, то варто звернутися до «Національного стандарту України. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. ДСТУ 2732:2004» [8], у якому визначено, що копія (документа) – це документ, який містить точне знакове відтворення змісту чи документної інформації іншого документа й в окремих випадках – деяких його зовнішніх ознак.

Наведене вище дозволяє дійти висновку, що в разі надання на дослідження для проведення судово-економічних експертиз електронних документів у роздрукованій (паперовій) формі такі документи будуть вважатися їх копіями. Це вимагає від експерта-економіста під час дослідження електронних документів та їх копій з'ясовувати правову природу електронних документів, відповідність їх оформлення законодавчим і нормативним актам, зокрема цілісність, достовірність та авторство. Обов'язковою умовою для дотримання методології й методик проведення судово-економічних експертиз є ініціювання експертом-економістом перед органом, що призначив експертизу, питання щодо надання письмового дозволу на проведення призначеної судово-економічної експертизи не за оригіналами документів, а за їх копіями в разі надання саме копій документів на дослідження.

На нашу думку, для того щоб виокремити електронні документи як об'єкти дослідження судово-економічних експертиз з-поміж інших електронних документів, які можуть міститися в матеріалах провадження чи справ, у документі про призначення експертизи та в супровідному листі до нього необхідно їх певним чином персоніфікувати, тобто наділити особливими ознаками, за якими в подальшому може бути здійснена їх ідентифікація [9]. Це передбачає зазначення в супровідному листі до постанови/ухвали/заяви про призначення судово-економічної експертизи повного переліку наданих електронних документів та/або їх копій із зазначенням їх реквізитів:

- 1) ім'я файлу, яке присвоюється йому цілеспрямовано творцем інформації або автоматично без його волі;
- 2) формат файлу, який визначається програмним забезпеченням, за допомогою якого він був створений або збережений;
- 3) розмір файлу, який становить собою обсяг пам'яті машинного носія, який займає файл;
- 4) дата і час створення або редагування файлу;
- 5) відповідальна особа, яка наклала на електронний документ електронний цифровий підпис;

б) ідентифікуючі ознаки носія інформації, на якому записаний файл (найменування типу, марки, моделі, індивідуального серійного номера тощо машинного носія, матеріального носія).

Органам, що призначають судово-економічні експертизи, а також експертам-економістам при отриманні електронних документів як об'єктів дослідження необхідно врахувати певні особливості. Серед них розрізняють такі: носій, на якому надається електронний документ, має бути захищено від запису, що унеможливить будь-які зміни в структурі наданих на дослідження файлів; електронний документ має бути доступний «тільки для читання», що унеможливить внесення змін у самий документ.

Ми вважаємо, що врахування зазначених вище особливостей, які унеможливають редагування інформації, та даних, що містять електронні документи, дозволить повною мірою, не порушуючи чинного законодавства України, використовувати їх при проведенні судово-економічних експертиз. Тим більше, що ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» чітко визначає, що *«юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму. Допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму»*.

Виходячи з викладеного, рекомендуємо внести доповнення до чинного п. 3.3 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [4], передбачивши право надання як фактографічної інформації для дослідження експертом-економістом електронних документів, які містять вихідні дані для вирішення поставлених на судово-економічну експертизу питань. Це доповнення відповідає вимогам ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [5]. Також уявляється доречним при дослідженні електронних документів та їх копій у дослідницькій частині висновку експерта зазначати фразу: *«Надані на дослідження первинні електронні документи складені з дотриманням вимог Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги», статті 9 Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [10] та їх форми затверджені Наказом про облікову політику _____ (назва юридичної особи)»*. З огляду на проблематику нашої статті цілком логічним вважаємо рекомендувати Міністерству юстиції України прибрати з п. 4.11 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [3] вимогу щодо позначення штампом документальних матеріалів, які були об'єктом дослідження, при наданні та дослідженні експертом-економістом електронних документів.

Отже, стрімкий розвиток ІТ-індустрії поширився на документи й документообіг у господарській та фінансовій діяльності. Електронні документи

та електронний документообіг введено в дію в законодавчому порядку, тому вони приймаються як об'єкти дослідження судово-економічних експертиз. Пропоновані нами рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства з питань призначення та проведення судово-економічних експертиз сприятимуть заповненню прогалин правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні.

Список використаних джерел:

1. Білуха М. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. Київ : Видавнича компанія «Воля», 2004. 656 с.
2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-VII (зі змінами та доп.). URL: www.rada.gov.ua
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доп.). URL: www.rada.gov.ua
4. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доп.). URL: www.rada.gov.ua
5. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV (зі змінами та доп.). URL: www.rada.gov.ua
6. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII (зі змінами та доп.). URL: www.rada.gov.ua
7. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25 січня 2021 року у справі № 236/4268/18. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=94905297&red=10000347f1960a9ea9dcf00a1e2414ca33651f&d=5>
8. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: Національний стандарт України. ДСТУ 2732:2004. URL: [https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004\(1\).pdf](https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004(1).pdf)
9. Гриненко І., Полєнніков М. Особливості дослідження електронних документів при проведенні судово-економічних експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. 1072 с.
10. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV (зі змінами та допов.). URL: www.rada.gov.ua

